

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»
ΠΑΡΜΕΝΙΑΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

† Heinrich Rickert Τακτ.Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg.—
Ernst Hoffman Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank
Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero Καθ. τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Φλωρεντίας. — Ραφ. Δήμου, Καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμερικῆς — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust Καθ.
τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδός. — Χ. Τζωρ-
τζόπουλος Καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Παν. Κανελλόπουλος. — Κων-
σταντῖνος Τσάτσος Καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδο-
ρακόπουλος Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΩΝ 41

1938

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΝΤΕΚΑΡΤ ΚΑΙ ΓΙΑΣΠΕΡΣ

Μιά φιλοσοφική κριτική ενός φιλοσοφικού συστήματος εἶνε ἀπ' τὰ πιὸ δύσκολα καὶ σπάνια κατορθώματα. Οἱ πιὸ πολλὲς κριτικὲς φιλοσοφικῶν συστημάτων—κι' ὅταν εἶνε γραμμένες ἀπὸ ἀληθινούς φιλοσόφους—ἔχουν τὸ θεμελιακὸ ἐλάττωμα, ποὺ ἔχει κάθε ἀντίρρηση: εἶνε δίκανικὲς καὶ ἢ ζητᾶνε νὰ καταγγείλουν λογικὰ σφάλματα (σὰν νὰ ἐπρόκειτο ν' ἀμφισβητηθῆ ἢ ἀκρίβεια ἐνὸς λογαριασμοῦ) ἢ ἔχουν ἓνα σχηματικὸ χαρακτήρα. Ὁ ἰδεαλιστὴς χτυπάει τὸν ὕλιστὴ ὡς ὕλιστὴ καὶ ὁ ὕλιστὴς τὸν ἰδεαλιστὴ ὡς ἰδεαλιστὴ. Μ' αὐτὲς τὶς ἀντικρούσεις δὲν ἀποκαλύπτεται σχεδὸν τίποτα: οὔτε ἐκεῖνος, ποὺ κρίνεται, ἀποκαλύπτεται, οὔτε ἐκεῖνος, ποὺ κρίνει. Ἄν ἡ φιλοσοφία ἦταν μονάχα αὐτό, ποὺ λέμε «ἰδεαλισμὸς» ἢ «ὕλισμός», «λογοκρατία», «αἰσθησιαρχία» ἢ ἐμπειρισμὸς, θὰ ἦταν περιττὸ νὰ ἐξακολουθήσουμε φιλοσοφώντας. Τὸ τί σημαίνουν τὰ σχήματα αὐτὰ (καὶ ἄλλα ἀκόμα), καθὼς καὶ ὅλα τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ στηρίζουν ἢ ξεγυμνώνουν ὡς ἀστήρικτη τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, ὅλα αὐτὰ τὰ ξέρει ἡ ἀνθρωπότητα ἀπὸ καιρὸ καὶ θὰ μπορούσαμε κάλλιστα νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει ἐξαντληθῆ.

Καὶ ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν ἐξαντλεῖται, οὔτε θὰ φθάσῃ ποτὲ στὸ τέρμα της. Ἄνθρωποι ποὺ φιλοσοφοῦν θὰ ὑπάρχουν πάντοτε, γιατί τὸ ἀληθινὸ φιλοσοφικὸ «συμβεβηκὸς» μέσ' στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει παρὰ μόνον μιὰν ἐξωτερικὴ καὶ συμβατικὴ σχέση μὲ τὰ διάφορα σχήματα, ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ποὺ ἂν ἦσαν αὐτὰ μονάχα ἢ οὐσία τῆς φιλοσοφίας, ἢ τέτοια οὐσία θὰ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῆ. Στούς πιὸ πολλοὺς φιλοσόφους, ποὺ ζοῦν μέσα στὰ σχήματα τὰ γνωστά, φιλοσοφικὸ δὲν εἶνε στὸ βᾶθος αὐτό, ποὺ νομίζουν οἱ ἴδιοι, ὅτι μάς δίνουν, μὰ φιλοσοφικὸ εἶνε σὲ μιὰ παρένθεση ἢ σ' ἓνα περιθώριον τὸ οὐσιαστικὸ καὶ αὐθόρμητο ξέσπασμα τοῦ ἄμεσου ἑαυτοῦ των (τοῦ ἄσχετου ἀπὸ κάθε σχηματικὸ προσδιορισμὸ). Φιλοσοφία εἶνε τὸ ἀγκά-

λιασμα του κόσμου και της ζωής με μιὰ βαθύτατη προσωπική ευθύνη, μ' έναν ήρωισμό ανάλογο μ' εκείνον, που δείχνει ὁ κατακτητής του κόσμου. Σημασία στην ύπαρξη ἑνὸς τέτοιου κατακτητοῦ δὲν ἔχει τὸ ἀνθά καταφέρη αὐτὸς και οἱ διάδοχοί του νὰ κρατήσουν τίς κατακτημένες χώρες, μὰ σημασία ἔχουν ἡ κάθε μάχη και ἡ στρατηγική πνοή, ἡ κάθε πορεία και ὁ κάθε κίνδυνος, ἡ κάθε θυσία και τὸ κάθε βήμα (τὸ πιὸ παραμικρὸ), σημασία ἔχουν ἀκόμα και οἱ ἡττες και οἱ ἀπώλειες. Μὲ τέτοιο τρόπο θὰ ἐξακολουθοῦν πάντα νὰ φιλοσοφοῦν οἱ ἄξιοι ἄνθρωποι στὸν κόσμο και μερικοὶ μάλιστα, λίγοι βέβαια, δὲν θὰ ζητᾶνε κἄν νὰ καλυφθοῦν κάτω ἀπὸ σχήματα συμβατικά. Σ' αὐτοὺς τοὺς λίγους ἀνήκει ὁ Κάρλ Γιάσπερς, που μοῦ ἔδωσε ἀρκετὲς φορές ὡς τὰ τώρα τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσω γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Μοῦ ἔδωσε—εἶπα τὴν εὐκαιρία; "Οχι! "Ἡ διατύπωση εἶνε κακή. "Ὁ Γιάσπερς μ' ἀνάγκασε νὰ μιλήσω. Μιλώντας γιὰ τὸ ἔργο του—και μίλησα ὡς τὰ σήμερα πολὺ λιγώτερο ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε—νοιώθω πάντα, ὅτι ἐκπληρώνω μιὰν ἐντολή.

Σήμερα θὰ μιλήσω γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ Γιάσπερς «Ὁ Ντεκάρτ και ἡ Φιλοσοφία», που ἐκυκλοφόρησε τώρα τελευταῖα γερμανικά και γαλλικά.¹⁾ Ὁ Γιάσπερς κατώρθωσε αὐτό, που, ὅπως εἶπαμε, εἶνε σπάνιο. Κατώρθωσε νὰ κάνῃ μιὰν ἀληθινὰ φιλοσοφική κριτική ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ὁ Γιάσπερς στὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ βιβλίου του μᾶς δίνει μιὰ θαυμαστὴ στὴ σαφήνειά της περιγραφή τῶν θεμελιακῶν συλλογισμῶν και θεωριῶν τοῦ Ντεκάρτ, ἀποκαλύπτοντας ἀμέσως μετὰ τὴν περιγραφή—μ' ἕναν ἐξαιρετικὰ φωτισμένο τρόπο—τὴν ἔλλειψη οὐσιαστικῆς σημασίας, που ἔχουν γιὰ τὴ ζωὴ μας οἱ συλλογισμοὶ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τοῦ δέκατου ἑβδόμου αἰῶνα. Ὁ Γιάσπερς δὲν χρησιμοποιεῖ κανένα σχῆμα γιὰ ν' ἀποκαλύψῃ στὴν κριτική του αὐτό, που ζητάει. Οὔτε καταγγέλλει σφάλματα λογικά. Μ' ὅλο τὸν βαθύτατο σεβασμό, που τρέφει στὸν ἄνθρωπο Ντεκάρτ—ἕνα σεβασμό, που τοῦ δείχνει πρὸ πάντων στὸ τρίτο (και τελευταῖο) κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του—μᾶς φέρνει ὁ Γιάσπερς ἄμεσα ἀντιμέτωπους στοὺς συλλογισμοὺς και στὸ σύστημα τοῦ Ντεκάρτ και μᾶς κάνει νὰ νοιώσουμε μόνοι μας, μέσα

1) Karl Jaspers, Descartes und die Philosophie, Berlin und Leipzig 1937. Ἡ γαλλική μετάφραση βγήκε στὴν ἔκδοση «Alcan».

στον βαθύτατο ύποστασιακό πυρήνα του έαυτού μας, τήν άγωνία του ανθρώπου, που δέν λυτρώνεται μέ τον Ντεκάρτ. Δέν μπορούμε ν' αναλύσουμε όλα όσα λέει ό Γιάσπερς στα τρία κεφάλαια του βιβλίου του. Θα επιχειρήσουμε μονάχα νά κάνουμε μιάν ένδεικτική περίληψη ώρισμένων σκέψεων, μιá περίληψη, πού, αφήνοντας πολλά κενά, θ' αποβλέψη μόνο νά δώση μιá πρόχειρη εικόνα :

Ό θεμελιακός συλλογισμός του Ντεκάρτ, πού ζητάει νά βρῆ μιá σταθερή βάση για όλες τις αλήθειες είνε ό ακόλουθος : 'Αμφιβάλλω για όλα. Ένα πονηρό πνεύμα μπορεί νά μέ κάνη ν' αμφιβάλλω και για τις μαθηματικές μου ακόμα αλήθειες. Ένώ όμως αμφιβάλλω και σκέπτομαι, ενώ διατυπώνω έστω πλάνες κι' όχι αλήθειες, βεβαιώνω τήν ύπαρξή μου. Το ότι τήν ώρα, πού σκέπτομαι, ύπάρχω, αυτό είνε το μόνο βέβαιο και γι' αυτό δέν μπορεί νά ύπάρχη άμφβολία. «Cogito ergo sum». Και συνεχίζει ό Ντεκάρτ το συλλογισμό του : άφού ύπάρχει κάτι το βέβαιο και άναμφίβολο, αυτό θα είπη, πώς ύπάρχουν κι' άλλα πράγματα βέβαια και άναμφίβολα. Και πρώτ' άπ' όλα, άφού «έγώ», πού για τήν ύπαρξή μου, βεβαιώθηκα, δέν έδημιουργήθηκα μονάχος μου και είμαι μάλιστα κάτι το πεπερασμένο, πρέπει νά ύπάρχη άναγκαστικά και το άπειρο και το τέλειο, πού είνε ό δημιουργός μου. Άφού ύπάρχω έγώ, ύπάρχει κι' ό Θεός. Κι' άφού ύπάρχουμε ό Θεός κ' έγώ, ύπάρχουν κι' όλα εκείνα πού για τήν ύπαρξή τους είχα άμφιβολίες, ύπάρχουν μάλιστα πρό πάντων οι μαθηματικές αλήθειες και όλα σώματα βρίσκοντι έξω άπό μένα. Έτσι θεμελιώνει ό Ντεκάρτ τήν αλήθεια και τήν γνώση. Χαρακτηριστικό για το στενό λογικό πλαίσιο, πού μέσα του έζήτησε ό Ντεκάρτ νά θεμελιώση τήν αλήθεια, είνε τουτό : όταν του ριχτήκανε και του είπαν, ότι δέν έπρεπε, ξεκινώντας άπ' τήν άμφιβολία, ν' άμφισβητήση και τήν ύπαρξη του Θεού, έδωσε τήν άπάντηση, ότι στη «θέλησή» του δέν μπήκε ποτέ ή άμφιβολία. Άλλο είνε ν' άμφιβάλλη το μυαλό κι' άλλο ν' άμφιβάλλη ή θέληση. Μπορείς ν' άμφιβάλλης μέ το μυαλό σου κι' όμως νά πιστεύης. Μ' άλλα λόγια ό Ντεκάρτ ώμολόγησε μονάχος του, ότι το κεντρικό φιλοσοφικό του πρόβλημα ήταν ένα πρόβλημα στενά λογικό. Όμολόγησε, ότι λέγοντας «cogito ergo sum», ούτε τή σκέψη (το cogito) πήρε στην καθολική πνευματική της ούσία, ούτε το «sum» (το

«υπάρχω») στη βαθειά ανθρώπινη υπόστασή του. Το ουσιαστικό «ἐγώ» του ανθρώπου δεν ανάτειλε στον φιλοσοφικόν ορίζοντα του Ντεκάρτ. Ἡ ἀμφιβολία του (ἀφοῦ ἀφοροῦσε μόνο τὸ μυαλὸ κι' ὄχι τὴ θέληση) ἦταν μιὰ στενὴ μεθοδικὴ ἀμφιβολία κι' ὄχι μιὰ ἀμφιβολία «υποστασιακὴ». Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ντεκάρτ—λέει ωραιότατα ὁ Γιάσπερς—«δὲν εἶνε ἡ ἀπελθία, ποὺ μέσα ἀπὸ τὴν κρίση της μπορεῖ νὰ ξεπεταχθῆ ἡ βεβαιότητα μιᾶς ἀλήθειας, τῆς ἀλήθειας ποὺ τροφοδοτεῖ τὴ ζωὴ μου». Κι' ἀφοῦ εἶνε ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ντεκάρτ ὑποστασιακὰ κενή, δὲν μπορεῖ καὶ ἡ βεβαιότητα, ποὺ ἐκτοπίζει μιὰ τέτοια ἀμφιβολία νὰ εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ καὶ τὸ ὑποστασιακὰ κενό. Ἄν ζητοῦσε ἄλλως τε ὁ Ντεκάρτ νὰ βεβαιώσῃ τὴν «υπαρξία» σ' ὅλα της τὰ ὑποστασιακὰ βάρη, θάβλεπε, ὅτι μιὰ τέτοια βεβαίωση θάταν ἀδύνατο νὰ τὴν κάνη μ' ἓνα στενὰ λογικὸ καὶ σχεδὸν μαθηματικὸ συλλογισμό. Ὁ Ντεκάρτ ἀποφυγε κάθε βάρη (ἐνῶ μέσα του ὑπάρχουν μυστικὰ βάρη, ποὺ κάπου-κάπου μᾶς δηλώνουνε ξαφνικὰ τὴ παρουσία τους) γιὰ νὰ βρῆ ἓνα ἄνετο στήριγμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ Ντεκάρτ ξεκίνησε «μὲ τὴν ἀπόφαση ν' ἀποφύγῃ κάθε ἀντίφαση—ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶνε γεμάτη ἀντιφάσεις, ποὺ πρέπει νὰ ὑπερνικηθοῦν—κ' ἔτσι, ἀποφεύγοντας μαζί μὲ τίς ἀντιφάσεις τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ποὺ εἶνε συνυφασμένη μ' ἀντιφάσεις, ἀναγκάσθηκε νὰ στριφογυρίσῃ μέσα στὸν κύκλο ἐνὸς κενοῦ.

Στὸ δεῦτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ἐξετάζει ὁ Γιάσπερς τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου, ὅπως τὸ ἔθεσε καὶ τὸ ἔλυσε ὁ Ντεκάρτ. Ἐδῶ μᾶς δείχνει ὁ Γιάσπερς ὅτι καὶ ἡ θεμελιακὴ ἀπαίτηση τοῦ Ντεκάρτ γιὰ τὴν «καθολικὴ μάθηση» (*mathesis universalis*)—μιὰ ἀπαίτηση, ποὺ, ἀποβλέποντας στὴν ἀναγωγὴ τῶν πάντων σὲ μιὰν ἐνότητα, ξεπηδάει ἀπὸ μιὰ γνήσια φιλοσοφικὴ πηγὴ—παίρνει ἓνα δρόμο, ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς μιὰ παρέκκλιση. Τὴν ἐνότητα τὴ ζητάει ὁ Ντεκάρτ, περιορίζοντας καταπληκτικὰ τὴ γνώση, στὴ μέθοδο κι' ἔτσι στενεύει τὸν κόσμο γιὰ νὰ τὸν κάνη νὰ χωρέσῃ σὲ ὅσα ἡ μέθοδός του μπορεῖ θετικὰ νὰ συλλάβῃ. Τὸ ὅτι ὑπάρχουν ἱεραρχίες ἀντικειμένων, ποὺ ὑπόκεινται στὴ γνώση, τὸ ὅτι ἡ μέθοδος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ποτὲ «καθ' ἑαυτήν», μὰ ὑπάρχει «κατ' ἀναφορὰν» πρὸς «κάτι», αὐτὸ δὲν θέλησε ὁ Ντεκάρτ νὰ τὸ νοιώσῃ. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐνότητα στὴν «ἰδέα» τῆς ἐνότητας, τὴν ζητάει στὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ τὴν

πετυχαίνει, αποκλείοντας και διώχνοντας τὰ πιδό πολλά ἀπὸ τὸν κόσμο του, αποκλείοντας και διώχνοντας ὅλα ἐκεῖνα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ συλληφθοῦν μὲ τὴν θετικὴ του μέθοδο, μὲ τὸν καινὸ νοῦ. Ἡ συνειδητὴ τάση τοῦ Ντεκάρτ περιορίζεται στὴ γνώση μιᾶς ἀλήθειας, ποὺ τὸ περιεχόμενό της εἶνε γιὰ ὅλους—δηλαδή γιὰ ὅλα τὰ ὄντα τὰ προικισμένα μὲ τὸν καινὸ νοῦ — «τὸ αὐτό». Τὸ περιεχόμενο μιᾶς τέτοιας ἀλήθειας εἶτε ὑποστασιακὰ ἀδιάφορο. Ζητώντας ὁ Ντεκάρτ μιὰ βεβαιότητα, ποὺ εἶνε «ισότιμη μὲ τίς ἀριθμητικὲς και γεωμετρικὲς (ὅπως λέει ὁ ἴδιος) ἀποδείξεις», περιορίζει τὴ συνείδησή του σὲ κάτι, ποὺ εἶνε φιλοσοφικὰ οὐδέτερο, δὲν ἐγγίζει καμμίαν ὑποστασιακὴ πραγματικότητα. Μόνον ὅσες φορές ξεφεύγει ἀπ' τὴ συνειδητὴ του τάση—κι' αὐτὸ εἶνε πρὸ πάντων στὰ ἠθικά του αἰτήματα—φιλοσοφεῖ ἀληθινὰ και ξαναγυρίζει στὴν πηγή, ποὺ ὑπάρχει μέσα του.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Γιάσπερς, ὅπου ἐξετάζεται ὁ συνολικὸς χαρακτήρας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ντεκάρτ, ἀρχίζει μὲ τὸ ἐρώτημα: ποῦ ὑπάρχει ὁ Λόγος και ποῦ ἡ Πίστη στὸ σύστημα και στὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ντεκάρτ; Ὁ Γιάσπερς μᾶς δείχνει, ὅτι οὔτε ὁ λόγος τοῦ Ντεκάρτ εἶνε ὁλόκληρος ὁ Λόγος, οὔτε ἡ πίστη εἶνε ἡ Πίστη ὁλόκληρη. Γιὰ τὸν Ντεκάρτ ὑπάρχουν δύο ἀλήθειες, ἡ θεωρητικὴ και ἡ πρακτικὴ. Τὴν πρώτη μᾶς τὴν δίνει ὁ λόγος. Τὴν δεύτερη—ἔστω κι' ἂν ὁ λόγος ἀμφιβάλλη και δὲν ἔφθασε στὴν ἀλήθειά του—πρέπει νὰ μᾶς τὴν δώσῃ ἡ πίστη και ἡ ὑποταγὴ μας στὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς και θεολογικὲς ἐξουσίες. Ὁ Ντεκάρτ δὲν ἔχει συνείδηση τοῦ γεγονότος, ὅτι μ' αὐτὸν τὸν διχασμὸ ὁ λόγος πολεμάει και ἀρνιέται στὸ βάθος τίς ἐξουσίες, ποὺ ἡ θέλησή του ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀλάνθαστες και ἀκλόνητες. Ἡ ὑποταγὴ του στὶς ἐξουσίες γίνεται ἀνώδυνα, (δίχως τὴ συνείδηση τῆς ἀντινομίας). Ἄν δὲν ἔκανε ὁ Ντεκάρτ αὐτὴν τὴν τεχνητὴ διαίρεση, ποὺ δὲν ἀφίνει οὔτε τὸ Λόγο οὔτε τὴν πίστη νὰ ἐκδηλωθοῦν στὴν ὁλότητά τους, ἂν μ' ἄλλα λόγια ἢ ἀμφιβολία, ποὺ ἀποτέλεσε τὸ ὀρμητήριό του, ἦταν ὑποστασιακὴ, τότε θάταν και ἡ βεβαιότητα τοῦ «cogito ergo sum» βγαλμένη ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἑαυτοῦ του και ἡ θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀπολύτρωσή του ἀπὸ κάθε ἐξουσία και ὑποταγὴ ἢ θὰ ὀδηγοῦσε στὸν θετικὸ συνδυασμὸ τῆς ἐξουσίας μ' αὐτὴν τὴν βεβαιότητα. Ὁ Ντεκάρτ, ἀποφεύγοντας τὴν ἀντινομία μὲ μιὰ τεχνητὴ

διαίρεση του υποστασιακού έαυτού του, περιορίζει και τον Λόγο στη σφαίρα του κοινού νοῦ (πού εἶνε, ὅπως εἶπαμε, μιὰ σφαῖρα φιλοσοφικῆ ἀδιάφορη) καὶ τὴν πίστη—τὴν ὑποταγὴ στὶς ἐξουσίες—τὴν κατεβάζει, σ' ἓνα ἔδαφος χαμηλὸ καὶ ἀφελέστατο. "Όταν ἡ ὑποταγὴ στὶς ἐξουσίες εἶνε ἀναντίρρητη, ὁ λόγος φέρνει τίς ἀντιρρήσεις του στὸ κενό. Ἡ ἐλευθερία, πού κι' αὐτὴν τὴν πραγματεύεται ὁ Ντεκάρτ καὶ τὴν βρίσκει στὴ λογικὴ ἐνέργεια, καταντᾶει—ἐφ' ὅσον ἡ λογικὴ ἐνέργεια δὲν ἀγγίζει τὴν συνολικὴ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου—μιὰ ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸ «κενό». Ἔτσι ὄχι μόνον οἱ πρακτικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου, στερημένοι ἀπὸ κάθε ἀναφορὰ στὸ Λόγο, πέφτουν στὸ ἐπίπεδο μιᾶς δογματικῆς ἀφέλειας, μὰ καὶ οἱ λογικοὶ προσανατολισμοὶ, στερημένοι ἀπὸ κάθε ἀναφορὰ στὴ ζωὴ, καταντῶν δογματισμός. Κ' εἶνε βαθύτατα συγκλονιστικὸ καὶ σχεδὸν ἀνατριχιαστικὸ τὸ θέαμα ἑνὸς ἀνθρώπου, πού, ζητώντας τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα, τὴν βρίσκει—κόβοντας τὸν ἑαυτό του στὰ δύο—στὸ κενὸ καὶ γίνεται, μ' ἓνα βαθύτατο μάλιστα πάθος, ὁ φορέας αὐτοῦ τοῦ κενοῦ.

Ἄσπερς, ἀντιμετωπίζοντας τὸν φιλόσοφο καὶ ἄνθρωπο Ντεκάρτ, τὸν ἀντιμετωπίζει—κι' αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ ἐξαιρετικὸ—σὰν ὑπεύθυνος ἐντολοδόχος τῆς ἀνθρωπότητας ὁλόκληρης. "Όλες οἱ ἀντιρρήσεις του—πού ἐλάχιστες μονάχα κι' αὐτὲς πολὺ πρόχειρα ἀναπτύξαμε—βγαίνουν ἀπ' τὴν ἀνάγκη, πού νοιώθει ἡ ἀνθρωπότητα νὰ προστατεύσῃ θετικὰ τὴν ὑπόστασή της. Ἄσπερς, διαλύοντας τὸν Ντεκάρτ, δὲν τὸν διαλύει γιὰ νὰ δικαιώσῃ τὸ δικό του φιλοσοφικὸ σύστημα (ἂν καὶ ἔμμεσα δικαιώνεται κι' αὐτό), μὰ διαλύει τὴν Ντεκάρτ γιὰ νὰ δικαιώσῃ τὸν ἄνθρωπο. Ἄσπερς, —ἐκεῖ, πού βεβαιώνεται ὁ Ντεκάρτ, ὅτι «ὑπάρχει»—ἐκεῖ ἀκριβῶς εἶνε ἀνύπαρκτος ἢ πνίγεται καὶ πεθαίνει. Ἄσπερς ὑπάρχει ἐκεῖ, πού ὁ Ντεκάρτ δὲν θέλει νὰ ὑποψιασθῇ καὶ τὴν ὑπαρξή του. Ἄσπερς κατάφερε ν' ἀντιπαρατάξῃ στὸ τεχνικὸ κατασκευάσμα τοῦ Ντεκάρτ τὸν ζωντανὸ κι' ἀληθινὸ ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ εἶνε ἡ κριτικὴ τοῦ Ἄσπερς μιὰ γνήσια φιλοσοφικὴ κριτικὴ, μὰ κριτικὴ, πού οἰκοδομεῖ καὶ δίνει ζωή.¹

Π. Κανελλόπουλος

1) Στὰ ἐπόμενα τεύχη τοῦ Ἀρχείου θὰ δημοσιευθῇ μιὰ σειρὰ διαλέξεων